

Državni udar kao vojno-politički fenomen

Doc. dr DRAGAN SIMEUNOVIĆ

Nastanak ovog rada uslovlila je potreba da se državni udar, kao vojno-politički fenomen, u nauci precizno pojmovno odredi i pojasni, i time distancira od srodnih violentnih fenomena kao što su puč i politička revolucija, čime se smanjuju mogućnosti za poistovećivanje i zamenjivanje tih pojmova kako u naučnom vojno-političkom, tako i u kolokvijalnom vokabularu.

Poseban naučni izazov za autora bila je činjenica o nedovoljnoj istraženosti tog fenomena, odnosno njegovom zapostavljanju kao predmeta naučnog interesa u nas. Ovaj rad ima naučno-studijski karakter i jedan je od prvih koji se na tu temu objavljuje u našim časopisima.

DRŽAVNI UDAR

Iako odavno poznat u političkoj istoriji¹ kao specifičan oblik vojno-političke akcije, državni udar je u 20. veku, a naročito posle drugog svetskog rata, postao relativno čest politički fenomen, posebno u zemljama u razvoju, gde se, u proseku, između 1945. i 1972. godine događao svaka tri meseca,² a između 1960. i 1975. godine, prema „Le Mond Diplomatique“, čak jednom mesečno.

U posleratnom razdoblju državni udar se dogodio u 75 od 167 nezavisnih država, što čini 44 odsto svih zemalja sveta, a ukupan broj izvedenih državnih udara iznosi 274, ne računajući sve prevrate (u proseku jednom godišnje) u zemljama s izrazitom pučističkom tradicijom, poput Bolivije, Gvatemale, Hondurasa i Venecuele, gde državni udar, kao „pronunciamento“,³ pripada tradicionalnom nacionalno-političkom koloritu. Na primer, samo u Boliviji, odnosno u ukupnoj 150-godišnjoj istoriji njene državnosti, izvedeno je više od 200 državnih udara.⁴

¹ Prema posledicama, kao važniji istorijski primeri državnih udara mogu se označiti: Kromvelov 1653, Napoleonov 1799, Luja Bonaparte 1891, Primo de Rivere 1923. i državni udar Pilsudskog 1926. godine.

² Prema: G.K. Bertsch, et al.: *Comparing political systems: power and policy in three worlds*, New York, 1978, str. 431.

³ Pronunciamento (špan.) – poziv na otpor; u kolokvijalnom vokabularu latinoameričkih zemalja označava ne samo poziv na prevrat nego i sam prevrat.

⁴ Prema: E. Zimmermann, *Krisen, Staatsstriche und Revolutionen*, Opladen, 1981, str. 117.

Mada u savremenoj Evropi državni udari nisu ni izdaleka konstanta unutrašnje politike kao u zemljama u razvoju, ipak nisu ni sasvim retka pojava. Osim državnog udara u Grčkoj 1967, Portugalu 1974. i Turskoj 1960, 1971. i 1980. godine, zabeleženi su i pokušaji državnog udara u Francuskoj (dva puta posle drugog svetskog rata), Albaniji 1961, Italiji 1970 (princ J.V. Borghese), Španiji 1981 (kapetan Tejer) i SSSR-u 1991. godine. U socijalističkim zemljama nije bilo nijednog uspešnog državnog udara, ali je i u Kini, pored SSSR-a i Albanije, učinjen pokušaj 1971 (ministar odbrane Lin Biao), a neke značajne elemente državnog udara sadržali su i događaji u Jugoslaviji i ČSSR-u 1948, kao i događaji u Mađarskoj 1956. godine. Očigledno je da, iako nije uobičajeni put razrešenja internih i eksternih konflikata kada se radi o socijalističkim zemljama, državni udar u njima nije ni nemoguć, uostalom ni kao oblik njihove spoljne vojno-političke akcije. Državni udar izveden u Avganistanu krajem 1979. godine specifičan je upravo po tome što je dolasku nove garniture na vlast otvoreno pomogla mnogo više oružana sila SSSR-a nego avganistanski vojni krugovi, a zatim i zbog toga što se kao akter – nosilac interesa jednog državnog udara pojavila prvi put, bar oficijelno, i jedna socijalistička država. Karakteristična potvrda za to je posebno vidljiva u komplementarnom vidu izvođenja tog državnog udara, koji se, po tehnici, bitno ne razlikuje od drugih savremenih državnih udara, jer je glavna uloga zaposedanja gradova, obezbeđenja vojnih objekata i glavnih saobraćajnica pripala sovjetskoj armiji, dok je avganistanskoj bilo prepušteno suzbijanje ustanika.

Karakteristično je za brojne radove na temu državnog udara navođenje različitih podataka o njihovom ukupnom broju i učestalosti. To je, najčešće, posledica ne samo korišćenja različitih izvora podataka nego i različitih definicija državnog udara. Zbog toga se često dešava da su u zbirnim tabelama kao državni udari svrstani i oslobodilački ratovi ili oslobodilačke revolucije u zemljama u razvoju, ili da se, s druge strane, tabelarno prikaže mnogo manji broj državnih udara od realnog, jer su oni najčešće prikazani na drugom mestu, obično u podacima o broju ostvarenih revolucija.

Definicija

Različite forme preuzimanja *vlasti* u određenoj strukturi koje nisu u odgovarajućoj saglasnosti sa važećim konceptom preuzimanja i normom, odnosno sadržinom norme, društva, institucije, organizacije ili važećim moralnim kodeksom određenog društva, mogu se odrediti kao *politički udar*. Na osnovu toga, državni udar je uži pojam od političkog udara i samo jedna od njegovih formi. Težeći što preciznijoj definiciji, izdvajamo egzemplarno iz mnoštva savremenih, uglavnom nepotpunih formulacija državnog udara one koje sadrže izvesne elemente i kriterijume definicije, poput Tomsonove (Thompson), iz koje se vidi da je cilj državnog udara osvajanje vrhovne izvršne vlasti,⁵ ili Repoportove (Rapoport), koja ukazuje na iznenadnost, ilegalnost i neke druge, manje značajne oblike državnog udara.⁶

Ima autora koji državni udar definišu kao vrstu konspiracije, pa čak i kao njenu najvišu formu,⁷ što nije sasvim netačno određenje, ali je, bez sumnje, i veoma daleko od nivoa naučne dovoljnosti za potpuno definiciono obuhvatanje državnog udara kao, ipak, bitno složenije društvene i političke pojave nego što je konspiracija. Zato pojmovna i definiciona ispresecanost državnog udara i konspiracije može biti izražena konstatacijom da državni udar kao zavereničku akciju odlikuje, između ostalog, i visok stepen konspiracije.

U našoj literaturi se državni udar definiše kao „jedna od najkrupnijih operacija specijalnog rata“ i „forma borbe za održavanje već postojećih pozicija strane sile“,⁸ odnosno kao „nasilno i protivustavno preuzimanje vlasti od pripadnika najvišeg državnog aparata“.⁹ Međutim, pretpostavka za jednu celovitiju definiciju jeste obuhvat sledećih elemenata: *državni udar* je prostorno usko, na centar političke moći, odnosno sedište vlasti ograničena nasilna zaverenička vojno-politička akcija, koju radi iznenadne neustavne totalno-aberativne

⁵ W.R. Thompson, *The grievances of military coup-makers*. Sage Professional Paper in Comparative Politics. Series no. 01-047, Beverly Hills and London, 1973, str. 6.

⁶ D.C. Rapoport, *Coup d'etat; the view of the men firing pistols* Friedrich; J. Carl, *Revolution*, Nomos VIII, New York, 1966, str. 60.

⁷ E.J. Hobsbawm, *Revolution und Revolte*, Frankfurt am Main, 1977, str. 149.

⁸ D. Vilić, i M. Ateljević, *Specijalni rat*, Beograd, 1983, str. 147.

⁹ O.Ž. Đorđević, *Osnovi državne bezbednosti*, Beograd, 1980, str. 130.

promene u poziciji nosilaca vrhovne izvršne vlasti u jednoj zemlji planira i u veoma kratkom vremenskom roku izvodi ograničen broj odabranih aktera iz redova nosilaca državne vlasti, uz pomoć nacionalnih oružanih snaga i obaveštajnih struktura, bez stvarnog učešća ili uticaja narodnih masa, a kada su organizatori državnog udara inostrani politički i ekonomski činioци, i uz pomoć inostranih obaveštajnih struktura i, ređe, oružanih snaga, najčešće, i pored izmene režima, s izraženom tendencijom opstajanja prevratničke akcije u okvirima postojećeg društveno-političkog uređenja, kao i njegove zaštite. Pri tome se nova politička, vrhovna garnitura formira, po pravilu, iz redova aktera – realizatora državnog udara. Državni udar je, dakle, prevashodno *način* nasilnog prevratničkog preuzimanja vlasti, a odlikuje ga visok stepen organizovanosti relativno malog broja aktera – izvršilaca kao svojevrsne elite, isključenje masa iz akcije ili izolovanost od njih i, najčešće, državno uski ciljevi, koji se obično svode na izmenu političke garniture na vrhu. Mnogi od tih elemenata su upravo ono što brojni građanski teoretičari odavno¹⁰ smatraju suštinskom odlikom jedne revolucije.

Uzroci i uslovi izvođenja

Kao osnovni uzroci državnih udara mogu se odrediti:

- 1) kolapsne krize političkog sistema jednog društva kao rezultati njegovog nedovoljnog ili pogrešnog (samousmeravanog ili izvana dirigovanog) ekonomskog i političkog razvitka;
- 2) strategijski ekonomski, politički i vojni interesi¹¹ velikih sila da steknu, održe ili povećaju stepen svog uticaja u tom regionu kroz uspostavljanje sebi odanih vlada;
- 3) posebnoklasni interes za efikasno predupređenje (kontra)revolucionarnog vrenja;
- 4) nužnost trenutnog prevazilaženja političke krize na taj, kao jedino mogući način.

Iako među veoma različitim tezama i zaključcima o uzrocima državnih udara ima i onih koji osporavaju privrednu

¹⁰ Na primer, Pitiram Sorokin, *Die Soziologie der Revolution*, München, 1928, str. 54; Karl Brinkmann, *Soziologische Theorie der Revolution*, Göttingen, 1948, str. 28.

¹¹ Na primer: R. Kühnl, *Oblici građanske vladavine (Liberalizam-fašizam)*, Beograd, 1978, str. 194–195.

nestabilnost kao mogući uzrok, većina istraživača¹² se slaže s tim da je *pogoršana privredna situacija*, a posebno dugotrajna ekonomska kriza,¹³ jedan od osnovnih uzroka državnih udara. Takođe, veoma je indikativno da se pokušaji državnog udara okončaju mnogo uspješnije po zaverenike (čak 85 odsto)¹⁴ ukoliko se izvode u vreme privrednih kriza, nego u periodu političke i ekonomske stabilnosti jednog društva.

Prilikom analiziranja uzroka državnih udara ne treba potcenjivati ni *tradiciju* njihovog izvođenja kao jedan od značajnih uzročnih činilaca ne samo u nekim zemljama već i na čitavim kontinentima (na primer, u Latinskoj Americi je „državni udar rasprostranjenija forma promene vlada nego izbori“).¹⁵ Uloga tako oblikovane političke kulture nije bez značaja za održavanje akcionističko-prevratničke atmosfere koja se ispoljava u opstajanju određenih običaja. Jedan od njih jeste da se u latinoameričkim zemljama većina učesnika neuspelog državnog udara ne kažnjava uopšte, ili barem ne prestrogo, što ima reliktni koren u davno rasprostranjenom monarhomaškom učenju o pravu na otpor i tiranoubizmu. Posebno razvijano i podržavano u crkvenim krugovima srednjovekovne Španije, to učenje je, preneto u toku kolonizacije u Latinsku Ameriku, preživelo određenu transformaciju, izranjajući na površinu savremenih idejnih kretanja najčešće u socijalno konfliktnim situacijama. U tako tradicionalno strukturiranom miljeu politička tradicija sada deluje povratno i osnažuje prevratničke ambicije saznanjem o relativno niskom stepenu ličnog rizika, odnosno podnošljivim posledicama u slučaju neuspeha.

Prema istraživanjima više autora, verovatnoća događanja državnog udara u nekoj zemlji je znatno veća ukoliko su oni

¹² Fasum čak navodi da je u periodu 1907–1966. godine u latinoameričkim zemljama zabeleženo čak dvostruko više državnih udara u godinama privrednih kriza nego u godinama privrednog poleta (Egil Fossum, *Factors influencing the occurrence of military coups d'etat in Latin America*, „Journal of Peace Research“, 4, no. 3/1967, str. 237).

¹³ Na primer, prema podacima MMF, najveća stopa inflacije na svetu je dugo bila u Boliviji, koja drži i neslavan svetski rekord i po učestalosti i po ukupnom broju državnih udara. U junu 1986. inflacija je iznosila fantastičnih 20.000 odsto. Njen galopirajući tempo možda se najbolje vidi na kursu pezosa, prema kojem je 1984. američki dolar vredeo 2.000, a 1986. godine dva miliona pezosa.

¹⁴ W.R. Thompson, *Regime vulnerability and the military coup*, *Comparative Politics* 7, no. 4/1975, str. 476.

¹⁵ S.E. Finer, u predgovoru knjige: E. Luttwak, *Coup detat a practical handbook*, Harmondsworth: Penguin Books, 1969.

već izvođeni u njenoj istoriji. Zatim, inače tradicionalno velika, uloga armije u nekim regionima sveta postaje u uslovima zaoštrenih međunarodnih odnosa i povećanih unutrašnjih socijalnih tenzija sve veća, što ima za posledicu povećanje njenih zahteva za kontrolom vršenja vlasti, a time i za direktnim uticajem na izmenu njenih nosilaca. Iz tog procesa, međutim, treba *izuzeti* uglavnom sve zemlje u kojima država nije tvorac armije, nego je ona *samonikla u revoluciji* iz najširih slojeva naroda ili njegovom voljom, zbog čega je i njen položaj u sferi vlasti objektivno drugačiji. Ona se tada tretira, a i sama sebe smatra, više narodnom institucijom za odbranu zemlje nego za nadzor unutrašnje politike, što je bitno razlikuje od armija u drugim zemljama, u kojima sve više problem lojaliteta armije vladi nije ništa drugo do problem obezbeđenja njene podređenosti.

Među ostalim, mnogobrojnim uzrocima značajniji su: privredna recesija; velike socijalne razlike; stalni sukobi političkih elita, koji vode zapostavljanju razvojne politike društva; nužnost sprečavanja dolaska političkih protivnika na vlast ili nužnost njihovog uklanjanja, težnja za korekcijom taktičkih promašaja koji mogu ugroziti strateške ekonomske i političke interese velikih sila; posebni neokolonijalistički interesi; produblјivanje političke krize, koje se naročito manifestuje naglim opadanjem autoriteta političkog vođstva (što kod militantnih, prevratu sklonih političkih krugova stvara uverenje o nužnosti njihove zamene nasilnim putem); nizak opšti nivo političke kulture i opšta društvena zaostalost; nedostatak druge organizovane snage u društvu, osim armije, koja bi nosila dalji progres; socijalni nemiri i, uopšte, haotično stanje u zemlji izazvano ekonomskom i političkom krizom.

Međutim, konstatovanjem da su uzroci državnog udara samo ekonomske i političke prirode ne bi se dobio ni pravi, ni dovoljan uvid u njihovu raznovrsnost, tim pre što ima mnogo kategorija koje se teško mogu odrediti samo kao ekonomske ili samo kao političke. Stoga su navedeni uzroci samo deo mogućih uzroka državnih udara, a opredeljenje za njihovo navodjenje je uslovljeno racionalnošću izbora usled njihove učestalosti ili dominantnosti. Suprotno takvom istraživačkom stavu, savremeni bihevoristi su, u svom forsiranju ne samo stvarno iskustvenog već i iracionalnog kao iskustvenog,

skloni da vide kao glavni uzrok državnih udara *zapostavljanje izvesnih oficira u unapredjivanju*. Iako smatramo da se frustrirani oficiri pre mogu svrstati u povode, a ne u uzroke, jer su nezadovoljnici iz redova oficira uglavnom neposredni izvršioци, a samo retko organizatori, to ne znači da, s druge strane, treba olako previdati objektivne osnove *nezadovoljstva vojnih krugova*, koje, kao realan uzrok prevrata, svakako zaslužuje ozbiljnu analizu. Tako, na primer, kao posebno važan pokazatelj pučističke situacije može da se odredi nezadovoljstvo u vojnim krugovima kao integralnom delu opšteg rasta nezadovoljstva u društvu.

Pored nezadovoljstva uslovljenog nekim opštim kretanjima u društvu, postoje uvek i osećanja nezadovoljstva izazvana nemogućnošću realizacije (potpune ili dovoljne) nekih *posebnih interesa*. Kako je jedan od posebnih uzroka nezadovoljstva najčešće u smanjivanju izdataka za odbranu, ne čudi podatak da je broj državnih udara u priličnoj, čak skoro proporcionalnoj srazmeri s *uzastopnim smanjivanjem izdataka za vojne potrebe*. Smanjenje prihoda direktno uslovljava smanjenje ekonomske i političke moći armije, a time i pogoršanje društvenog uticaja i prestiža njenih pripadnika, koje je praćeno pogoršanjem njihovog materijalnog položaja. Kako čovek, što zna nauka, ne živi onako kako misli, već misli onako kako živi, a kad živi sve lošije sklon je da se sve više poredi i iz takve komparacije izvlači i šire zaključke, koji se ne odnose samo na njegov socijalni položaj, razumljivo je da i vojni krugovi, kao sastavni deo svoga društva, reaguju na istovetan način. Time se lako objašnjava zašto je njihovo nezadovoljstvo utoliko veće ukoliko u stanju opštedruštvene krize vladajuće političke strukture zadržavaju ili uvećavaju svoje privilegije, kako u odnosu na najšire slojeve stanovništva, tako i u odnosu na armiju, a posebno ukoliko se u okviru toga trenda s nerazumevanjem odnose prema potrebama vojnog činioca, koje su nužno u porastu.

Kada se radi o reaktivnosti vojnog činioca na društvenu krizu, sve je primetnije da su državni udari uzrokovani i neartikulisanošću razvoja novih *dimenzija društvene funkcije* armije. Naime, evidentno je da ona, pored klasične funkcije odbrane poretka od spoljnog neprijatelja, sve više razvija i preuzima i funkciju odbrane od unutrašnjih neprijateljskih

snaga. Taj, inače regionalno neujednačeni proces je u nekim delovima sveta toliko odmakao da je, prema najnovijim, dobro fundiranim istraživanjima, funkcija održavanja „unutrašnje sigurnosti i nacionalnog razvoja (od strane armije) u takvim zemljama kao što su Peru, Brazil i Indonezija postala dominantnija“¹⁶ nego klasična, spoljnoodbrambeno orijentisana funkcija zaštite društva.

Prilikom razmatranja uslova za izvođenje državnog udara složićemo se s Lutvakom da je povoljan uslov *visok stepen centralizacije sistema političkog odlučivanja*. U zaključku svoje knjige o državnom udaru, on naglašava da postojanje više različitih centara moći značajno ograničava izvođenje državnog udara.¹⁷ Izrazita politička i ekonomska *zavisnost* od neke druge, posebno od moćne države izuzetno je povoljan uslov za izvođenje državnih udara.

Dovođenje u korelaciju ekonomske i političke zavisnosti, na primer, latinoameričkih zemalja od SAD, s angažovanjem SAD ne samo u čileanskom puču kontrarevolucionarnih snaga već i u pripremi brojnih državnih udara u drugim zemljama¹⁸ posredstvom CIA i multinacionalnih kompanija radi sprečavanja dolaska manje proameričkih elemenata na vlast, pokazuje tesnu *povezanost* upravo *ekonomske i političke nesamostalnosti* sa zavereničkim nasilnim promenama vlada. Teško je navesti, pored toga, primer zemlje u kojoj je izveden državni udar a koja skoro ni od koga politički i ekonomski nije zavisila. Neki autori, poput Reuva, dovode čak u direktnu vezu pomoć zemljama u razvoju s izvođenjem državnih udara u njima. Isti autor, na osnovu praćenja podataka za 85 zemalja u periodu od 1948. do 1972. godine, tvrdi da američka vojna pomoć ima za posledicu povećanje broja državnih udara u zemljama sa demokratskim režimima i civilnim vladama, i učvršćenje militarističkih režima koji su već na vlasti: „ukratko, američka vojna pomoć se potvrđuje kao činilac koji doprinosi podrivanju civilnih elemenata i potpomaže nastupanje pretorijanizma (militarizma) u slabije razvijenim područjima sveta“.¹⁹

¹⁶ A. Stepan, *The state and society: Peru in comparative perspective*, Princeton, 1978, str. 129.

¹⁷ E. Luttwak, *isto*, str. 25.

¹⁸ Na primer, u Južnom Vijetnamu, koji je bio potpuno ekonomski, vojno i politički zavisna zemlja, od 1963. do kraja vijetnamskog rata, CIA izvela je čak sedam državnih udara. Prema: *Studija Pentagona*, Beograd, 1971.

¹⁹ E.T. Rowe, *Ald and coups d'etat: aspects of the impact of American military assistance programs in the less developed countries*. *International Studies Quarterly*, 18, N°. 2/1974, str. 253.

Uspeh izvođenja državnog udara ne zavisi nikad isključivo od stepena aktivnosti samih zaverenika, već često mnogo više od stepena ostvarenosti nekih uslova za njegovo izvođenje, kao što su obezbeđenje odgovarajuće inostrane, vojne, obaveštajne, političke i ekonomske podrške, zatim obezbeđenje pasivnosti postojećeg državnog aparata, rasprostranjeni oportunistički i indiferentni u najširim političkim krugovima, nizak stepen budnosti vladajućih i visok stepen pasivnosti masa. Ređe uspeh izvođenja državnog udara zavisi od ostvarenosti nekih drugih uslova, na primer, od stepena reakcije međunarodne javnosti. U Čileu, na primer, bez obzira na žestoku političku i moralnu osudu najvećeg dela međunarodne javnosti, pučistički režim se veoma dugo i potpuno bezbedno održao.

Značajni uslovi za otpočinjanje faze neposrednog izvođenja državnog udara su i povoljna unutrašnjopolitička klima (na primer, široko rasprostranjeno politizovano nezadovoljstvo i nepoverenje u vladajuću garnituru i sl.), vojna prednost u odnosu na političke rivale i mogućnost moćne međunarodne podrške na planu brzog međunarodnog priznanja novog režima.

Koliko su uslovi značajni za prevratničke operacije pokazuju brojni primeri da i neuspeli državni udar, odnosno već i sam dobro organizovani pokušaj državnog udara može da izazove ozbiljne društvene posledice ukoliko su za to stečeni potrebni uslovi kao neophodne okolnosti i odnosi koje stvara stalna borba društvenih grupa. Tako, na primer, iako neuspešan, Frankov puč u Španiji je značajno uticao na izazivanje građanskog rata, iz kojeg su neuspeli pučisti izašli kao pobednici.

Osnovne faze i tehnika izvođenja

Za sve do sada izvedene državne udare moglo bi se reći da su se odvijali u tri osnovne faze.

Faza pripreme obuhvata početne zavereničke operacije, kao što su formiranje čvrstog zavereničkog akcionog jezgra, stvaranje tajne podrške u zemlji i inostranstvu na vojnom, ali i ekonomskom i diplomatsko-obaveštajnom planu, širenje i produbljanje nezadovoljstva i priprema planova za izvođenje

sledećih faza, pogotovu faze neposrednog izvođenja. Kako je nezavisno od ciljeva, a i uzroka, svaki državni udar brižljivo planirana i strogo konspirativna zaverenička akcija, u kojoj slučajnosti nastoje da se isključe ili svedu na optimalni minimum da bi faktor iznenađenja ostao na strani zavereničke grupe, tu fazu karakterišu stalne procene i vremenska neodređenost čekanja (najčešće traje godinama) na sticanje neophodnih uslova za otpočinjanje sledeće faze.

Faza neposrednog izvođenja čina državnog udara traje, u odnosu na druge dve faze, enormno kratko. U većini državnih udara završava se za nekoliko časova, a najduže za nekoliko dana. Ukoliko prevrat ne uspe u tom vremenu, najčešće dolazi do kraha akcije ili do približavanja građanskom ratu, što praktično pokazuju i nedavni primeri poput državnog udara u Južnom Jemenu (februar 1986), ili pokušaji na Filipinima (1989. i 1990) i u SSSR-u (1991).

Za tu fazu je karakteristična efikasnost i visok stepen preciznosti u sprovođenju planova, kao i visok stepen koordinacije sa stranim faktorima, posebno ukoliko su oni akteri – organizatori.

Podrška *spolja* se obezbeđuje kao:

- 1) direktna (vojna intervencija i agresija), i
- 2) indirektna (ekonomski i politički pritisci, manifestovanje sile kroz manevre u blizini granica, upućivanje vojnih i ekonomskih stručnjaka i sl.).

Mada se vlast preuzima neustavno i nasilno, tu fazu najčešće ne karakteriše izvođenje direktnog, fizičkog nasilja. Organizatori državnog udara se ni u jednom trenutku prevratničkog čina ne oslanjaju stvarno na mase (iako računaju na njihovu kasniju podršku), već prevashodno na savršenost tehnike izvođenja.

Otkako je prvi značajniji državni udar u istoriji izveo Julije Cezar 49. godine pre nove ere, na osnovu brojnih primera, osnovna *tehnika* njegovog *izvođenja* nije se značajno menjala. Kao što je nekada bilo važno zauzeti palatu vladara i njega smaknuti, sada se, pored smene vlade, osnovna akcija svodi samo na zauzimanje centralnih političkih institucija u jednom mestu – obično glavnom gradu, ili u nekoliko važnijih centara moći. Broj institucija – ciljeva, pritom, povećava se uporedo sa stepenom usložavanja državnog aparata i komunikacione

tehnike. Kako je davno primetio Malaparte, uspeh državnih udara u 20. stoleću nezamisliv je bez zaposedanja javnih radio-stanica, saobraćajnih čvorova (železničke stanice, važne raskrsnice, ulazi u grad itd.), PTT-centara, pa čak i vodovoda i kontrolnih centara snabdevanja električnom i drugom energijom.²⁰

Značajna pretpostavka uspešnosti svakog državnog udara jeste njegovo izvođenje u što kraćem vremenskom roku i, ako je moguće, bez ili sa što manje ljudskih žrtava. Oko 80 odsto državnih udara u periodu od 1945. do 1970. godine nije uopšte karakterisalo neposredno fizičko nasilje u toj fazi izvođenja, ili je njegov obim bio neekstenzivan i neznatan.²¹ Brojni slučajevi pokazuju da je moguće izvesti tu fazu državnog udara čak bez ijedne ljudske žrtve (na primer, državni udar u Peruu 1968, ili državni udar koji je, 1. septembra 1969, u Libiji izveo Moamer el Gadafi). U puču 27. marta 1941. u Jugoslaviji je bila u fazi izvođenja jedna, tako reći slučajna žrtva.²² Međutim, ukoliko je u nekoj situaciji primena nasilja nužna, tada se ono najčešće planira, kao jedna od varijanata, veoma intenzivno, i to, pre svega, opet radi dobijanja u vremenu.

Mada *odsustvo vodeće političke ličnosti* iz zemlje ili iz centra političke moći nije ni nužna ni dovoljna pretpostavka uspešnosti državnog udara, oni se ipak izvode veoma često u odsustvu političkih lidera,²³ i to kako iz psiholoških razloga, tako i usled uspešnog sadejstva s inostranim obaveštajnim službama i vladama, koje često organizuju državni udar u nekoj zemlji dok je njen predsednik kod njih u gostima. U ustaljene metode spada i korišćenje poverenog zapovedništva nad vojnim trupama, policijom i funkcionalno važnijim delovima državnog aparata za okretanje tih struktura protiv vladajućih, ili bar za njihovo neutralisanje u fazi preuzimanja vlasti. Kao osnovni način (metodi) isključivanja snaga lojalnih vladi mogu se odrediti: informativna manipulacija (lažni podaci pre i za vreme izvođenja državnog udara), indirektna upotreba

²⁰ Opširnije: C. Malaparte, *Der Staatsstreich von Cäsar bis Trotzki*, Frankfurt, 1930.

²¹ M. Solaun i M. Quinn, *Sinners and heretics. The politics of military intervention in Latin America*. Urbana; University of Illinois Press, 1973.

²² Prema: N. Milovanović, *Vojni puč i 27. mart*, Beograd, 1960.

²³ Na primer, odsustvo Nkrumaha iz Gane rezultiralo je državnim udarom 1966, kralja Idriza iz Libije 1969, Obotea iz Ugande 1971, Busia iz Gane 1972, Gavona iz Nigerije 1975. godine.

sile (na primer, blokada lojalnih jedinica, presecanje komunikacija sa mestom glavnog zbivanja i drugi oblici sabotaže) i direktno nasilje nad njima.

Jaka motivisanost težnjom da se uveća izvesnost pozitivnog ishoda planirane akcije dovodi do toga da se akteri – nosioci, i pored razumljive želje da izbegnu nasilje, u slučaju komplikacija skoro redovno opredeljuju za intenzivnu i kratkotrajnu primenu sile, a ne za odustajanje od akcije, pri čemu im je, očito po kriterijumu efikasnosti, mnogo važnija pravovremenost i odabir pravih ciljeva nego obim nasilja. Pri tome, bez obzira na to što su većinu do sada izvedenih državnih udara povezanih s intenzivnom upotrebom nasilja izvele konzervativne, desne snage, tehniku nasilnog osvajanja vlasti jednako prilježno su koristile i neke leve snage kada nisu imale drugog načina da dođu na vlast.

Treću fazu, *fazu konsolidacije*, najčešće karakteriše intenzivno izvođenje fizičkog nasilja masovnih razmera radi učvršćenja nove vlasti i potpunog akcionog onemogućavanja revanšu sklonih zbačenih snaga i njima odanih pristalica, kao i mogućih sledbenika. Nasilje je posebno intenzivno ukoliko deo armije ostane lojalan bivšem političkom vrhu. Kako je cilj zaverenika što brže uspostavljanje relativno legitimne situacije u zemlji, metodi njihovog delovanja nakon osvajanja vlasti, u krajnjem, svode se na iskazivanje moći kroz intenzivnu represiju, totalnu kontrolu nad društvom pomoću intenzivnog i monopolskog korištenja sredstava informisanja, potpomognutog sredstvima klasične propagande (leci, plakati, javni govori), kao i kroz raznovrsne oblike demonstracije snage kao potencijalnog nasilja (tipična je izrazita prisutnost vojnih jedinica na ulicama i sl.) radi smanjenja svake volje za otporom i opšteg prihvatanja novostvorene situacije kao legitimne i, ujedno, kao definitivnog čina.

Iako je posledica državnog udara uvođenje autoritarnog poretka, pa čak i diktature u formi strahovlade, novouspostavljena vladajuća garnitura, radi održanja u unutrašnjim i priznanja u spoljnim državnim okvirima, teži pribavljanju *naknadne demokratske legitimacije*. Po pravilu, put ka tome je aklamacija. Ukoliko to ne zadovoljava međunarodnu javnost, organizatori uvek prvi nastoje, čim se za to steknu uslovi, da u zemlji obave izbore, pri čemu se ulažu veliki naponi za pripremu

apsolutne pobede stranke odane vladi, kojoj mogu pripadati i sami zaverenici, mada se njihova podrška najčešće svodi na direktno uplitanje u izborni proces sa pozicija ekonomske, vojne i političke moći. Pri tome je teror, ispoljen kroz najraznovrsnije oblike političkog nasilja, često osnovno sredstvo za obezbeđenje „jednoglasnosti narodne volje“ u izborima čije je održavanje pouzdan znak vladine procene da su fizički uništene nepoželjne istaknute opozicione ličnosti, a njihovi politički istomišljenici razbijeni, i da je, u situaciji primerenoj obimu i intenzitetu, obezbeđeno i prisustvo straha u neloyalnom delu masa, kao značajan činilac njihovog izbornog „opredeljenja“. Rečju, izborni rizik za vladajuće sveden je na nulu. Poslednji primer za to su izbori u Turskoj 1983. godine, kojima je legalizovano stanje nakon poslednjeg od tri državna udara izvedena u manje od dve decenije.

Gotovo zakonita nužnost *prenošenja vlasti* na najčešće samo formalno demokratske, a u suštini strogo kontrolisane ili potpune marionetske civilne snage ima osnovu i u saznanju da prevratničkoj vladi, bez obzira na stepen njene etabliranosti, kao trajna oznaka ostaje hipoteka ilegimiteta. U svakom pojedinačnom slučaju potvrđuje se kao nesporno to da, i pored svih uloženi napora, faza konsolidacije uvek traje *najduže*. Na primer, kontrarevolucionarnim državnim udarom u Čileu, i pored represije enormnih razmera i velike inostrane podrške, novouspostavljeni poredak se ni izdaleka nije konsolidovao već u početku onako kako je to planirano i najavljeno.

Interesantno je da se u tzv. naučno-uputnoj literaturi za obaranje po dominantnu silu neugodnih vlada nekog regiona nalaze, između ostalog, i veoma rafinirane preporuke za održanje pučista na vlasti, koje su zasnovane na veoma temeljitim analizama. Na primer, Lutwak savetuje da posle izvedenog državnog udara, odnosno puča, treba više nego do tada dopustiti slobodno delovanje ekonomskih zakonitosti u društvu, čime bi se kroz trenutni privredni polet potvrdila i opravdala moralna i ekonomska razložnost izvedenog državnog udara. Zbog toga, kao i zbog brojnih sličnih praktičnih saveta, njegova knjiga,²⁴ iako široko korištena kao jedno od temeljitijih istraživanja fenomena državnog udara, ipak ujedno deluje i kao strogonamenska literatura za poduku potencijalnih pučista.

²⁴ Lutwak, *isto*.

Akteri

Državni udari nikada nisu, i ne mogu biti, akt volje i izraz moći jednog čoveka. Čak i kada u nekom konkretnom slučaju sve izgleda tako da se državni udar može odrediti kao individualna politička akcija, pažljiva analiza pokazaće da je on oblik složene, *kolektivno* vođene i realizovane vojno-političke akcije, i da, u stvari, ne volja, ne prethodni istorijski razvitak, već „klasna borba stvara okolnosti i odnose koji jednoj osrednjoj i grotesknoj ličnosti omogućavaju da igra ulogu heroja“.²⁵ To što je u istoriji uobičajeno obeležavanje državnih udara prema imenima njihovih nosilaca – eksponenata, očigledno, za sada ipak najviše služi boljem memorisanju istoriografije.

Kako je tendencija svakog zavereničkog organizovanja svođenje akcije i, u okviru nje posedovanja informacije, na što manji broj lica, akteri državnog udara su, po pravilu, okupljeni u brojno ograničenu zavereničku grupu, koju obično predvodi jedna ili više akciono moćnih, po mogućnosti uticajnih političkih ili vojnih ličnosti. Za razliku od aktera revolucije, barem deo aktera državnog udara mora biti iz *redova nosilaca vlasti*, i to iz neposredne blizine onih kojima oduzimaju vrhovnu vlast. Ta blizina, odnosno pripadnost aktera političkim, ekonomskim i vojnim vrhovima je za neke autore, a posebno za Lutvaka, toliko važna da je vide kao glavno svojstvo državnog udara. Lutvak, na primer, čak tvrdi da se „državni udar sastoji u infiltraciji jednog malog, ali odlučujućeg segmenta državnog aparata koji biva zato korišćen da istrigne vladu kontrolu nad ostalim delovima“.²⁶

Tokom istorije, državni udar su najčešće izvodili pripadnici armija određenih zemalja, a mnogo ređe strane intervencionističke, ubačene ili plaćene naoružane snage. Nama bliže istorijske potvrde da su nedovoljno privrženi, nekontrolisani ili osamostaljeni vojni krugovi oduvek bili opasnost za nosioce vrhovne vlasti jesu prevratničke akcije janjičara u Otomanskom carstvu ili ruskih gardijskih oficira u 18. veku kao careubica, a u našim nacionalnim istorijskim okvirima ubistvo Aleksandra Obrenovića 1903. godine od strane sopstvenih

²⁵ K. Marx, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte, isto*, str. 11.

²⁶ E. Luttwak, *Coup d'etat. A practical Handbook*, New York, 1969, str. 12.

oficira. I dok su vladajući, iz straha od prevratničkih moći armije, obraćali uvek, poučeni istorijom, veliku pažnju na taj problem, jedna druga, sigurnosna supstruktura države – policija, a posebno *obaveštajna služba*, sve više je *de facto* zauzimala poziciju odlučujućeg uticaja na značajne personalne izmene u sferi vlasti, pa čak i poziciju stvarne vlasti u savremenoj državi. Tako je sada nedovoljno kontrolisan obaveštajni vojni i policijski aparat, naglo razvijen od 19. veka, često jedan od osnovnih činilaca kako u stvaranju uslova za promenu političkog vrha, tako i u pripremi i realizaciji državnih udara ne samo u sopstvenoj zemlji već i u drugim sredinama, i to posebno efikasno u slučajevima sprege sa inostranim, kao moćnijim obaveštajnim mehanizmima. Pri tome, iz pripremnih prevratničkih operacija najčešće bivaju ne samo isključeni već i otpisani tradicionalni oblici policije, kao što su snage za održavanje javnog reda, suzbijanje kriminala i slično, što odlično ilustruje državni udar izveden na Haitiju u februaru 1986. godine. Naime, vojni krugovi su iskoristili postojeće nezadovoljstvo masa i zbacili diktatora Bejbi Dok Divalijeja (*Duvaliae*), a javna policija je pritom bila žrtvovana, posluživši kao katalizator gneva masa, koje su tako manipulativno preusmerene od eventualnog radikalnog socijalnog gibanja ka izlivima „nezabranjenog“ direktnog fizičkog nasilja nad policijom kao simbolom neposredno ispoljene vladavine omrznutog diktatora.

Za razliku od vojnih zavereničkih krugova, obaveštajno-policijske strukture angažovane u državnom udaru ostaju i nakon njega, po nekom nepisanom pravilu, iako često neposredni akteri, potpuno anonimne za širu javnost, što je verovatno uslovljeno specifičnošću njihovog posla. Takođe, te strukture, za razliku od vojnih zaverenika, nerado preuzimaju direktne upravljačke funkcije. Naravno, saradnja između te dve strukture ne samo da je moguća već je, najčešće, i neophodna u praksi izvođenja savremenih državnih udara.

Prema statistikama, kao potencijalno najopasniji, najbrojniji i najambiciozniji pučisti označeni su *viši i srednji deo oficirskog kora*. Generali, mada dobijaju apsolutnu vlast u slučaju uspelog državnog udara, nisu previše zainteresovani jer suviše gube u slučaju neuspeha, ali su najčešće neophodni, barem kao paravan. Niži oficiri, pak, nisu u stanju da pokrenu

dovoljan broj pripadnika armije. Jedina mogućnost za uspeh im je harizma i srećan sticaj okolnosti, i to u veoma nerazvijenim zemljama i, uopšte, primitivnim sredinama. Viši i srednji delovi oficirskog kora su dovoljno obrazovani da upravljaju, poseduju direktan naredbodavni kontakt s običnom vojskom, imaju strateški povoljno mesto u protoku informacija²⁷ i stalnu mogućnost za pokretanje dovoljno velikog broja vojnika. Osim toga, državni udar vide i kao mogućnost za munjevito napredovanje u društvenoj hijerarhiji. Stoga, i kada je neki general na čelu puča najčešće su upravo oni motor prevratničke akcije.

Socijalno poreklo višeg i srednjeg oficirskog kora, kao najčešćih aktera državnih udara u zemljama Latinske Amerike, ukazuje na njihovu pretežnu pripadnost srednjim i najvišim društvenim slojevima, što umnogome uslovljava da se njihovi prevrati zadržavaju u granicama očuvanja postojećeg društveno-ekonomskog uređenja. Na primer, u Argentini je već decenijama visok procenat generala (73 odsto)²⁸ poreklom iz najviših društvenih slojeva, što uglavnom određuje njihovo ideološko usmerenje i neposredne političke interese.

Uz klasična svojstva vojne organizacije, koja proizilaze iz njenog društveno-političkog položaja, savremena armija, posebno u zemljama u razvoju, sve više stiče i karakteristiku najmodernije i najstabilnije institucije u društvu. To je uslovljeno i posedovanjem najmodernije tehnologije, visokoobrazovnim kadrom i monopolom naoružanja (pre svega, teškog), što armiju kvalifikuje kao društvenu snagu sa najvećim potencijalom nasilja i doprinosi njenoj, neretko opštoj nadmoći nad drugim institucijama određenog društva, koja se najčešće ispoljava prednjačenjem na organizacionom i funkcionalnom planu, kao i posedovanjem strogo poverljive, zatvorene, a ipak radnointenzivne i obimne interne komunikacione mreže i informativnih sistema koji kvalitetno obrađuju široku društvenu problematiku, između ostalog, i zbog veoma intenzivnog dotoka informacija.

Mada ima mnogo osnova za tvrdnju da politički vrhovi „vojnike nastoje držati tako da im je pogled stalno uperen u

²⁷ Videti: K. Beyme, *Savremene političke teorije*, Zagreb, 1977, str. 12.

²⁸ L.I. José, *Los Que Mandan*, Buenos Aires, 1976 (prema šapirografisanom prevodu na nemački jezik).

tuđinu“²⁹ ipak, zbog stalne pripravnosti i profesionalne usmenosti na otkrivanje pojava destruktivnih po poredak i društvo, odnosno opasnih po njih, vojni krugovi razvijaju i specifičan senzitivitet za *otkrivanje slabosti i u sopstvenom društvu*. Stoga je i njihovo prevratničko reagovanje radi zauzimanja izvršne vlasti uglavnom reaktivno, što se vidi i iz postavljenih zadataka, kao što su: „spas nacionalne časti“, očuvanje jedinstva države ili nacije i, najčešće, odstranjenje ili bar ograničenje političko-prirednih nedaća do kojih je dovela vladajuća garnitura svojom voljom ili neumešnoću da se suprotstavi volji eksternih i internih činilaca koji izazivaju krizu.

Prema stepenu posedovanja svesti razlikuju se tri grupe nosilaca interesa:

prvu grupu čine oni koji su najsvesniji sopstvenih interesa i koji su u stanju da ih definišu. Dakle, nosioci interesa svesno sistematizovanih kao ciljeva;

drugu grupu čine oni koji su svesni osnovnih ili potencijalnih interesa;

treću grupu čine oni koji uopšte nemaju istinsku svest o sopstvenim interesima.

Prema načinu učešća razlikuju se:

- *posredni akteri* – inspiratori i inicijatori, i
- *neposredni akteri* – organizatori i izvršioci.

Kao *posredni akteri* – inspiratori i inicijatori, mogu se označiti visoki vojni, politički i ekonomski krugovi u zemlji ili van nje (na primer, pojedine države, multinacionalne kompanije, koncerni), sa pretenzijama na dominantni uticaj u toj sredini, kojima je u interesu brza i nasilna smena vlade u zemlji radi ostvarenja sopstvenih ekonomskih, vojnih i političkih interesa. Pod političkim krugovima podrazumevaju se u tom slučaju ne samo političari u vrhu već i viša politička birokratija, raznovrsne grupe za pritisak i interesne grupe. Posredni akteri, kao pretežno najsposobniji nosioci interesa, imaju položaj koji im omogućava manipulaciju neposrednim akterima. Oni uvek teže da ostanu u senci i pritom, najčešće, armiju i obaveštajne službe prikazuju kao potpuno samostalne, odnosno osamostaljene činioce.

Opšti pojam *neposrednih aktera* obuhvata sve one koji aktivno sudeluju u interakciji koja se odigrava prilikom izvo-

²⁹ L.W. Pye, *Aspects of political development*, Boston, 1966, str. 178.

đenja državnog udara. Dakle, i deo strukture koji se neposredno protivi uzimanju vlasti. U užem smislu, pojam neposrednih aktera odnosi se samo na one koji neposredno osvajaju vlast. Neposredni akteri, organizatori i izvršioци, najčešće su pripadnici viših, i srednjih vojnih krugova i obaveštajnih struktura, a ređe klasične policije i spoljnih vojnih intervencionističkih regularnih ili plaćeničkih snaga.

Metodi i nivoi saradnje posrednih i neposrednih aktera mogli bi se klasifikovati na sledeći način:

A) Potpuno svesno i na interesnom i ideološkom opredeljenju zasnovano učešće neposrednih aktera u pripremi i izvođenju državnog udara, pri čemu mogu postojati različiti nivoi saradnje neposrednih i posrednih aktera:

- a) nadređeni položaj posrednih aktera,
- b) ravnopravni položaj posrednih i neposrednih aktera,
- c) nadređeni položaj neposrednih aktera (najređa varijanta).

B) Delimična manipulacija vojnim krugovima od strane posrednih aktera kroz indoktrinaciju ili pripremu pomoću pogrešnih informacija i sličnih postupaka, koji ih dovode do uverenja da je njihova prevratnička intervencija neophodna i jedino rešenje za spas društva.

C) Totalna manipulacija neposrednim akterima, koja se najčešće javlja kada su nosioci interesa političke i ekonomske snage van zemlje, a odvija se uz obilnu pomoć obaveštajnih službi³⁰ zemalja koje imaju posebne interese u tom regionu, pri čemu se, ipak, teško može govoriti o potpunoj nesvesnosti neposrednih aktera o stvarnoj sopstvenoj ulozi. U toj varijanti ličnosti koje sačinjavaju celokupno akciono jezgro (ili bar njegov pretežni deo) aktera – izvršilaca, ili već jesu agenti i saradnici tih obaveštajnih službi, regrutovani najčešće iz redova onih lica koja su već u toku inostranog, najčešće vojnog školovanja pripremljena za ulogu političkih marioneta, ili to postaju postepeno u toku faze pripreme izvođenja državnog udara.

Neophodna *homogenost* zavereničke grupe kao osnovne forme grupisanja aktera državnog udara obezbeđuje se:

³⁰ Na primer, o sudelovanju CIA-e u državnom udaru koji je izveden 1967. u Grčkoj. Videti: S. Dousseas, *Militärputsch in Griechenland oder im Hintergrund der CIA*, Reinbeck. b. Hamburg, 1968, i R. Kühnl, *Oblici građanske vladavine liberalizam-fašizam*, Beograd, 1978, str. 194.

- 1) usklađenošću interesnih osnova i klasno-slojnom povezanošću, što je u konačnom determinisano osnovnim klasnim odnosima u datom društvu;
- 2) istom ideološkom opredeljenošću;
- 3) istom nacionalnom, religijskom ili sektnom, kao i rasnom pripadnošću;
- 4) prisnim međuljudskim odnosima (pre svega, porodični i prijateljski).

Kvalitet homogenosti se postiže odabirom konspirativnih i snažnih ličnosti koje poseduju političku, ekonomsku i vojnu moć, ili uživaju određeni društveni ugled i imaju sposobnost uticaja na okolinu, pri čemu je veoma poželjno i značajno da nemaju izrazite karakterne poroke.

RAZLIKE IZMEĐU DRŽAVNOG UDARA I REVOLUCIJE I MOGUĆA KORELACIJA

Postoje neke *terminološke* nedoslednosti na tom planu, koje najčešće proizilaze iz definicionih izjednačavanja državnog udara i revolucije. Pored jedne od najvećih – nazivanje državnog udara „revolucijom odozgo“,³¹ veoma često je u upotrebi i izraz „dvorska revolucija“, ili samo „nasilna revolucija“. Ako se već ne može govoriti o „revoluciji odozgo“, može se ipak reći da postoje svojevrсни „državni udari odozgo“, kao forma državnog udara u kojoj vrhovni nosilac vlasti, obično monarh ili šef države, nastoji da apsolutizuje svoju vlast, odnosno da je proširi na sferu izvršne vlasti. Uopšte, kada su izvođači državnog udara nosioci najviših državnih funkcija, onda su uvek nosioci egzekutivne vlasti ti koji odizimaju vlast datu nosiocima legislativne vlasti.

Za otpočinjanje te vrste državnih udara karakteristično je pozivanje na volju (obično nezadovoljnog) naroda, koji navodno ne želi posrednike između sebe i „omiljenog vladara“, odnosno političkog vođe. Zatim sledi odstranjivanje političkih tela i svih drugih ustavnih činilaca iz političkog života (posebno političkih partija) i, konačno, u fazi konsolidacije, organizova-

³¹ Takvo označavanje državnih udara je u zapadnoevropskoj političkoj kulturi već toliko uobičajeno da je prisutno ne samo u stručnoj literaturi već i u kolokvijalnoj upotrebi, pa čak i kao odrednica u poznatijim leksikonima (na primer, *Herder-Lexikon*, Freiburg, Basel-Wien, 1981).

nje raznovrsnih, strogo kontrolisanih plebiscitnih formi potvrđivanja prevratničkog čina kao legalnog i legitimnog radi dokazivanja uspostavljenosti „harizmatiskog“ oblika vladavine.

Tipičan primer „državnog udara odozgo“ jeste državni udar koji je izveo predsednik francuske republike Luj Bonaparta, koji se nakon prevrata proglasio za cara Napoleona III. U istoriji jugoslovenskih naroda kao „državni udar odozgo“ mogu se označiti državni udar koji je 1893. godine izveo Aleksandar I Obrenović i državni udar koji je, 6. januara 1929, radi zavođenja diktature, izveo Aleksandar I Karađorđević. Naučno su neodrživa i promišljanja prema kojima je državni udar obavezna forma revolucije, ili je moguć samo kao revolucionarni, a ne i kao kontrarevolucionarni čin. Na primer, Kolvert (Calvert) svrstava državni udar u „tri glavne forme“ isključivo revolucionarne akcije.³²

Iako mogućnost osvajanja vlasti putem kombinovanja državnog udara i revolucionarne akcije od strane revolucionarnih snaga (posebno u zemljama u razvoju) ne treba poricati, jer bi to bio dogmatiski prilaz teoriji revolucije, ne mogu se, s druge strane, ni brojna mišljenja, poput Kolvertovog, prihvatiti kao naučno valjana stoga što državni udar sam po sebi *nije* nikakva, a najmanje obavezna ili najviša *forma* revolucionarne akcije. Naime, sam čin osvajanja vlasti od strane revolucionarnih snaga je jedno, a revolucionarna akcija, odnosno revolucija, nešto drugo, što se ne poklapa s državnim udarom niti sadržinski niti kvantitativno-kvalitativno, te se ne može staviti znak jednakosti između svake akcije koju izvedu snage koje teže ostvarenju revolucije i revolucionarne akcije, odnosno istinske revolucije kao mnogo šireg pojma od revolucionarne akcije. Zato je pravilnije reći da je državni udar *metod osvajanja političke vlasti* koji *može* biti korišten i u okviru realizacije političke, a time, potencijalno-sledstveno, i socijalne revolucije, ukoliko je ta politička revolucija početna faza ostvarivanja socijalne. U toj korelaciji državni udar ipak ostaje najčešće vezan samo uz pojam političke revolucije i samo njen sastavni deo (što u evropskim razmerama potvrđuje i ne tako davni portugalski primer), jer politička revolucija koja je započeta državnim udarom, po pravilu, nema dovoljno

³² P. Calvert, *Revolution and international Politics*, London, 1984, str. 105.

revolucionarne moći i naklonosti masa da se nastavi kao socijalna revolucija. U vezi s naklonošću masa prema prevratnicima, istorijska praksa je odavno potvrdila pravilo da bez nje prevratničkoj garnituri nema opstanka na vlasti, te sada svakom pripremljenom državnom udaru prethodi borba za naklonost masa, ili barem procena o mogućoj naklonosti prevratničkoj, kao novoj vladajućoj strukturi usled izrazite nenaklonosti masa staroj, zbog svojevrsnog negativnog legitimiteta, odnosno postojanja saglasnosti naroda za promenu, koja ne mora čak biti ni jasno definisana.

PUČ

Kako se i u naučnoj i u kolokvijalnoj upotrebi često pojmovno i terminološki ne pravi razlika između državnog udara i puča, neophodno je ukazati na sledeće:

- puč je posebno militantna forma državnog udara koji izvode isključivo nacionalne oružane snage, a ne plaćeničke ili strane intervencionističke trupe;

- značajna karakteristika puča jeste to da vrhovnu vlast obavljaju vojna lica sama, ili predominantno učestvuju u njenom obavljanju u okviru mešovitih vojno-civilnih vlada;

- često su pučistički krugovi u direktnoj ili indirektnoj, javnoj ili tajnoj sprezi sa spoljnim snagama koje u tom regionu imaju određene svoje interese;

- pučem dolaze na vlast ljudi van vladajućih struktura;

- kao osnovni, mogu se odrediti sledeći *oblici* pučističke vlade: (1) čisto vojno vođstvo – nakon izvođenja puča neograničena politička vlast ostaje u rukama nacionalne armije, odnosno oficira pučista. Uobičajeni naziv za takvu vladajuću garnituru je hunta, (2) kombinacija vođa puča i malog broja odanih civila – članova vlade, koji su, i pored privrženosti, strogo kontrolisani i veoma zavisni od volje vojnih krugova u donošenju bilo kakvih odluka;

- tehnika izvođenja puča je istovetna s tehnikom ostalih državnih udara, a akteri su uglavnom viši, srednji, niži i, ređe, visoki vojni krugovi;

- za razliku od ustaljenih formi državnog udara, nakon većine pučeva armija rigoroznije kontroliše društvenu situaciju

i često preuzima i ulogu i zadatke policije. Uobičajeni pratilac uspešnog puča je totalna cenzura, kao i zabrana delovanja svih partija društva;

– puč je posebno rasprostranjen u zemljama Južne Amerike, gde kao „pronunciamento“ (golpe de estado) pripada već tradicionalnom arsenalu kolokvijalne političke semantike, a izrazit je i u istoriji Balkana. Kao tipičan primer „evropskog“ puča najčešće se u literaturi navodi tzv. berlinski kap-puč, izveden 1920. godine. Klasičan primer puča je i puč izveden 27. marta 1941. u Jugoslaviji. Izvela ga je grupa oficira, uz pomoć obaveštajne službe Velike Britanije, iskoristivši široko neraspoloženje masa zbog prilaska Jugoslavije Trojnom paktu;

– bez obzira na to koliko je načelno vezivan za zemlje u razvoju, puč nije nemoguća, ni nepoznata pojava u savremenoj evropskoj političkoj praksi. Direktno mešanje vojske u izmenu političkih nosilaca vrhovne vlasti ili čak preuzimanje najviših državnih funkcija putem puča u Grčkoj (1967) i Turskoj (1960, 1971. i 1980), odnosno vojno potpomaganje ostvarenja političke revolucije u Portugalu (1974) i Rumuniji (1989), sasvim su relevantni i aktuelni primeri za to;

– kao povod za puč se najčešće navodi potreba za uspostavljanjem reda, mira i sigurnosti u zemlji, dok su stvarni uzroci najčešće sadržani u potrebi da se zaštite interesi vladajuće klase, čije ostvarivanje postojeća vlada nije dovoljno obezbeđivala. Međutim, puč je specifična forma državnog udara i po tome što, posebno u zemljama u razvoju, dolazak vojske na vlast može stvarno označiti raspad starog tlačiteljskog sistema u krizi. Tada se, istorijski iznimno, usled nepostojanja ili nedostatka kvaliteta (pre svega intenziteta) političke akcije na to orijentisanih i organizovanih snaga toga društva, armija javlja kao nosilac *izvesnog* društvenog napretka;

– osnovni uzrok neprerastanja puča u širu društvenu akciju jeste socijalni položaj, kao i socijalno-politička funkcija profesionalnih vojnika, odnosno oficirskog kora.

Umesto zaključka

Iako skoro svaki državni udar, pa čak i njegov pokušaj, redovno izaziva znatnu medijsku pažnju širom sveta i budi interesovanje ne samo političara i naučnika, značaj državnog

udara kao instrumenta za izmenu kvaliteta društvenih odnosa u pojedinim zemljama i svetu uopšte ne treba precenjivati, i to ne samo u sadašnjem trenutku, nego u novijoj političkoj istoriji uopšte. Uvek treba uzimati u obzir činjenicu da je enorman medijski, pa i svojevrstan kultno-istraživački tretman tog fenomena deo vekovima građenog socijalnog mita o „istorijskoj vrednosti politike prečice“, a time i uloge snažnih političkih ličnosti, koji je od 19. veka dodatno pothranjivan učenjima, a od polovine 20. veka i novim mitovima o uspešnosti nasilja kao moćnog sredstva radikalizacije političke akcije i, uopšte, visokoj vrednosti svakojakog, pa i takvog elitističkog angažmana u politici.

S druge strane, ne treba potceniti ni nemalu kvantitativnu prisutnost državnih udara u sferi izmene, što uvek znači, u krajnjem, i izvesno oblikovanje i razvoj brojnih političkih sistema širom sveta, posebno u drugoj polovini ovog veka. Sigurno je da će, kada se sa potrebne istorijske distance bude oslikavao politički profil ovoga stoleća, objektivni istraživač odgovoriti na pitanje o intenzitetu tog violentnog političkog fenomena.

U sadašnjem trenutku državni udar nije ni previše aktuelan, ni naročito rasprostranjen fenomen. Iako statistika može da navede na zaključak o njegovom porastu, radi se o prividu usled prostog prirasta njime zahvaćenih zemalja i, naročito, pokušaja, kao i usled osciliranja brojki dešavanja po regionima.

Na osnovu analize tog fenomena, može se zaključiti da su najveću otpornost prema njemu pokazala, uglavnom, izuzetno privredno razvijena i politički stabilna društva sa dugom demokratskom tradicijom, što, naravno, ne znači da se državni udari nisu i ne mogu nikada dogoditi ili pokušati i u zemljama sa razvijenom institucionalnom demokratijom. Ipak, realno se može očekivati ne samo da se državni udar u njima ne dogodi nego i da se izmešta iz sve politički stabilnijih regiona „trećeg sveta“ u nova politički trusna područja, u kojima će se činiti pokušaji da se koristi kao i do sada – kao način radikalnog ugrožavanja pojedinih vlada ili očajnički modus njihovog spasavanja. Takođe, u novoformiranim, pre svega separacijom stvaranim državnim tvorevinama, u kojima je, pored opštedruštvenog kriznog sindroma, prenaplašena uloga vojnog fak-

tora u politici i zavisnost od spoljnopolitičkih faktora, kao i veliko i permanentno nezadovoljstvo vojnih krugova promenjenim društvenim statusom i uopšte izmenama političkih uslova u društvu, odnosno u kojima ne postoji dovoljno društvenih i političkih osnova za lojalnost armije vladajućim krugovima, moguća je njegoa pre skromna, nego nekakva naglašena prisutnost.

Prilikom određivanja dalje perspektive državnog udara kao vojno-političkog fenomena moralo bi se poći od brojnih pokazatelja koji, uglavnom, ukazuju na njegovu postepenu, ali sigurnu buduću nekonjuktornost. S velikom izvesnošću može se tvrditi da državni udar kao fenomen neće iščeznuti namah s političke pozornice sveta, ali i to da će se pojavljivati sve ređe i sve više kao pokušaj, kao izraz izvesne vojne moći i izrazite političke akcione nemoći nestabilnih društava, sve dok konačno ne iščezne usled demokratizacije sveta kao limita svakoj, pa i ovovrsnoj nasilnosti politike.